

Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku. Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013

674 s., ISBN 978-80-7422-239-9

Kniha Roberta Antonína, předložená zároveň i jako habilitační spis, představuje hledání panovnického ideálu pomocí analýzy děl českých středověkých autorů a jejich konfrontace s obecně tradovanými kategoriemi dobrého krále ve středověku. Autor se na základě rozsáhlého rozboru bohemikálních pramenů snaží odvážně abstrahovat a sledovat (nejen literární) konstrukt panovnického ideálu, jak se proměňoval v období 10. až 14. století.

Objemná publikace je rozdělena do deseti nepřilíš souměrných kapitol. Na úvod Antonín osvětluje základní principy postavení křesťanského vládce tak, jak byl postupně formulován v západoevropském okruhu na základě antického myšlenkového dědictví a doplněn křesťanskými autoritami v čele se svatým Augustinem nebo Tomášem Akvinským. Podle autora je možné základní účel politického a společenského uspořádání křesťanského světa ve středověku hledat v klíčových pojmech *pax, iustitia, ordo, clementia a pietas*, jejichž zajištění bylo hlavním úkolem vládce a zároveň měřítkem jeho legitimacy.

V první kapitole Antonín prozrazuje, proč považuje téma ideálního panovníka za klíčové nejen pro dějiny politického myšlení: skrze jeho výzkum lze pochopit podstatu fungování středověké společnosti, která v panovnickém ideálu vyjadřuje podmínku, bez níž není možné společenské soužití. Vladař, jenž stojí v čele společnosti a má za úkol vést ji ke spáse, je předmětem projekcí představ o správném uspořádání světa. Autor jde ještě o krok dále a tvrdí, že panovník je ve středověké společnosti stejně nezbytný element jako demokracie v moderní době. Právě proto je možné jeho pojetí v dobových pramenech zkoumat a interpretovat jako kulturní archetyp (tedy „kolektivně sdílený vzorec chápání“), který byl tehdejší společnosti vlastní.

Po tomto obecném úvodu druhá kapitola představuje a obhajuje volbu pramenů, na kterých je ideál „českého středověku“ analyzován. Vedle krátkého přehledu knížecích zrcadel a povzdechnutí, že se jich v Čechách dochovalo málo, se věnuje především vysvětlení, proč je možné stavět zejména na narativních textech, v první řadě na kronikách, ale také na legendách a dalších literárních dílech. Vedle písemných pramenů autor nezapomíná ani na ikonografický materiál zejména v kontextu reprezentace panovnického majestátu.

Antonín v úvodu přiznává, že k tématu dospěl skrze dekonstrukci idealizace Václava II. v díle Petra Žitavského, a postupně rozšířil svůj záběr od raného středověku až do poloviny 15. století. Jakkoli souhlasím s autorem, že kronikářská díla poskytují

v mnohém velmi užitečný materiál pro pochopení panovnického ideálu, nemohu přitakat názoru, že o kulturních vzorcích své doby informují kronikáři pouze nezamyšleně. Naopak se domnívám, že jde o pevnou součást narativní strategie středověkých dějepisců. Antonín považuje konstrukt ideálního panovníka za významný faktor společenské stability, nicméně tvrzení, že v případě zapomenutí ideálu by hrozil rozpad společnosti jako takové, je bezpochyby přehnané.

V následujících kapitolách se kniha věnuje proměnám, nebo spíše rozličným formulacím jednotlivých forem a kategorií, ve kterých se ideální panovník v bohemikálních pramenech objevoval. Nejprve autor nastiňuje představy o původu a legitimitě panovnické moci knížecích a královských Čech (kap. III.), jak je přinášejí kroniky a legendy. Zdůrazňuje v tomto kontextu především sakrální charakter panovnické moci, ale také význam dědičnosti a volby ze strany českých předáků. Ve zvláštní kapitole (kap. IV.) pak, inspirován Ernstem Kantorowiczem, pojednává Antonín o významu sv. Václava a přichází s originální tezí, podle níž tento světec představoval ono politické a nikdy neumírající tělo panovníka. Po mém soudu ovšem není tento výklad udržitelný, neboť světec mohl sice do jisté míry spolureprezentovat ideu kontinuity vlády nad Čechy, nicméně nemohl garantovat její skutečný výkon včetně právních důsledků této teorie. Navíc se nedomnívám, že by obraz sv. Václava ve všech jeho proměnách odpovídal ideálnímu panovníkovi; např. první svatováclavské legendy přinášejí mnohem spíše portrét světce, který ani tak neodpovídá požadavkům na vládce, jako spíše obrazu příkladného jedince.

Pro jasnější definici kategorií, které provázejí obraz ideálního krále, věnuje kniha pozornost předobrazům, které autoři bohemikálních děl užívají při svých vlastních konstrukcích a idealizacích, především pak antickým a biblickým modelům, jež jsou přirozeně součástí všeobecně sdílené představy o tom, jak má ideální vládce vypadat a jak má jednat (kap. V.). Aby demonstroval, jakým způsobem byl panovnický ideál konstruován, věnuje autor (kap. VI.) v drobných medailóncích pozornost tomu, jak jsou čtyři vybraní vládci (sv. Václav, Břetislav I., Vratislav I. a Přemysl Otakar II.) v pramenech prezentováni skrze soubor základních sedmi ctností.

Zdomácnění rytířské kultury v Českém království a jejímu vlivu na panovnický ideál je věnována kapitola VII., která poněkud neústrojně přerušuje hlavní výkladovou linii knihy. Přesto představuje povedený text, který by ovšem mohl stát i zcela samostatně. Autorův závěr, že rytířský ideál byl odvozen z panovnického, a proto jej v zásadě nezměnil, po mém soudu neobstojí, protože minimálně ve formální rovině způsobil stěžejní proměnu vnímání ideálního krále-rytíře a nabídl tak některým českým panovníkům možnost využít odlišný reprezentační program, což jejich současníci ve svých textech reflektovali.

Následující dvě kapitoly, které čítají sto padesát stran textu, nabízejí vlastní výklad jednotlivých ideálních kategorií. Antonín přesvědčivě sbírá a komentuje (kap. VIII.) úryvky z pramenů, svědčící o tom, že čeští autoři respektovali a využívali společný západokřesťanský rezervoár ctností a charakterových vlastností, které měly konstruovat obraz dobrého krále. Autor formálně představuje nejčastější a nejlivnější idealizační kategorie (spravedlivý, moudrý, zbožný král) a jejich doklady a zahrnuje do výkladu i obraz špatného krále, který provází představu

o zlých časech v zemi. Zvláštní pozornost je věnována vědomé snaze Karla IV. ovlivnit svůj obraz vlastní literární činností. Dále Antonín analyzuje způsoby, jakými panovník aktivně vystupoval směrem k poddaným a jak byly tyto snahy reflektovány dobovými zpravodaji (kap. IX). Hlavní pozornost je věnována inscenování královského majestátu pokud možno v idealizované podobě, jednak v rámci rituálů a ceremonií, ale také v případech, kdy vládce vystupoval jako soudce nebo komunikoval skrze listy a listiny. Platný je jistě závěr, že v průběhu 13. a 14. století vykrystalizovaly tři stěžejní kategorie, ve kterých byl ideál formulován – moudrý, statečný a zbožný král.

Poslední kapitola (X.) nabízí výhled do doby po roce 1420, která je jen výjimečně zmiňována v předchozím výkladu. Zdánlivě by mohla sloužit jako jistý korektiv předchozím úvahám, aby potvrdila přesvědčivost a koherenci výkladu doby 10.–14. století. Spíše se však zdá, že zatímco předchozí výklad byl do značné míry ukotven v reprodukci obecných modelů, které užívali a citovali čeští autoři, ve chvíli, kdy se schyluje k analýze formování specificky českého konstruktů panovnického ideálu, zůstává autor knihy vědomě několik kroků před jejím dokončením. Správně zde ovšem upozorňuje na významnou roli jazykové identity, idealizaci vlády Karla IV. i zásadní roli konfesionalizace společnosti v době po roce 1420. Přesto nemohu souhlasit s výkladem, kterým Antonín začíná pasáž o králi Zikmundovi, tedy že jej ze země vyhnalo veřejné mínění, které se tak stalo hybatelem dějin. Je zjevné, že požadavky neformulovala veřejnost, nýbrž politická skupina, která měla dostatečnou moc, aby mohla klást Zikmundovi podmínky. K mnohem významnější proměně chápání královského úřadu bezpochyby došlo, ale po mém soudu nikoli v rovině ideálu, nýbrž ve změně vnímání neotřesitelného postavení krále. To nejlépe demonstruje zajatý a sesazený Václav IV. – a právě od doby jeho vlády lze tento proces sledovat.

Jako každá práce podobného rozsahu, ani tato kniha se neubráníla některým slabším momentům. V jednotlivých kapitolách by jistě bylo možno upozornit na některé opomenuté prameny, zejména z řad latinských děl, které neměly nejspíš o nic menší vliv než ty, jež se dočkaly staročeského překladu. Problematickým se ale jeví především jeden z předpokladů, z nichž autor vychází. V základech této práce totiž stojí přesvědčení, že panovnický ideál, tedy myšlenkový konstrukt, který je pro svou zásadní úlohu a rozšířenost v knize nazvaný kulturním archetypem, existuje mimo dochovaná literární díla a že je možné jej na základě pečlivé četby pramenů a výkladu různých pasáží a úryvků rekonstruovat. Pokud zůstával ideál neměnným imperativem ukotveným v indoevropské mytologii, jak autor tvrdí (s. 52), pak je otázkou, nakolik je smysluplné rekonstruovat český nebo třeba polský ideál. Antonín tento otazník podvědomě cítí, a proto se na základě bohemikálního materiálu často vyjadřuje k obecným tendencím „evropského“ středověku.

Autor vychází z představy, že charakteristický panovnický ideál, který nachází v pramenech, není dílem svébytného diskurzu jednotlivých žánrů středověké literatury, ale že jde o archetyp, který je sdílený napříč autory různých typů literárních děl, psaných na dvoře, pod panovnickou patronací, pro dvůr a vládce nebo i zcela v jiném prostředí. S touto tezí se ovšem nemohu plně ztotožnit. Zdá se mi

přínosnější věnovat větší pozornost jednotlivým pramenům a kontextu jejich vzniku a snažit se interpretovat myšlenkový posun nikoliv v ideálních kategoriích, ale spíše po jednotlivých autorech, případně dílech. Respektuji, že předložená syntéza má odlišnou ambici, po přečtení knihy ale zůstávám nepřesvědčen, že existoval ideální panovník středověkých Čech jakožto sdílená a po staletích jednotlivými autory reprodukováná a opakovaně definovaná konstrukce. Stále totiž zůstává otázkou, zda je tento vyabstrahovaný ideál v nějakém ohledu vlastní „českému středověku“, jak hlásá titul knihy.

Formálně lze knize vytknout zejména nepečlivou redakční práci – text obsahuje mnoho překlepů a nedůsledností v užívání různých forem cizích jmen. Druhou vadou na kráse je jen obtížně čitelný text. Autor příliš často zachází do zobecňujících formulací týkajících se středověké kultury, literatury či politického myšlení a tyto výkladové odbočky ruší při sledování základní linie výkladu. Poznámkový aparát knihy je zejména v úvodních kapitolách poněkud zbytečně nafouknut dlouhými výčty titulů rozličné relevance.

Bezpochyby je třeba ocenit odvalu, s níž se autor pustil do stopování fenoménu panovnického ideálu v průběhu dlouhých pěti staletí. Čtenář se ale při pozorném pročitání knihy neubrání dojmu, že v některých ohledech ještě na podobnou syntézu nenazrál čas, neboť chybí bližší zpracování či vůbec ediční zpřístupnění některých textů ze 14. a 15. století, které by umožnilo jejich zpracování v širším rámci.

VÁCLAV ŽŮREK

Martin MUSÍLEK, *Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Václav Žák – Casablanca, Praha 2015

358 s., ISBN 978-80-87292-29-7

Předmluva začíná dosti překvapivě: autor chce ve své doktorské disertaci navázat na velice podnětné badatelské přístupy k dějinám domácích středověkých měst ze šedesátých let minulého století. Vybavíme-li si jména Františka Hoffmanna, Jiřího Kejře a v případě Prahy zejména Jaroslava Mezníka, rozpaky nejsou na místě, zvláště když se Martin Musílek ve značné šíři seznámil též s nejnovějšími metodologickými postupy v zahraničním i našem dějepisectví. Nepřehlídí přitom ani starší domácí práce počínaje monumentálním dílem V. V. Tomka až po inovativní studie Bedřicha Mendla. Přistupuje k nim s respektem, avšak kriticky, jak otevřeně napovídá v názvu úvodní kapitoly. Se stejně otevřenou kritičností se vyrovnává s odlišnými názory v celé knize, což je pro další případnou diskusi o některých zatím nedořešených otázkách slibným východiskem.

Martin Musílek svůj výzkum sociálního světa Prahy 14. století opřel o detailní rozbor dvou pramenů. Prvním z nich je Kniha soudní s trhovými zápisy z let 1351–1367, druhým jsou seznamy nově přijatých měšťanů od roku 1324 do roku 1393.